

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВА
КОММУНИКАЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВАЗИРЛИГИ**

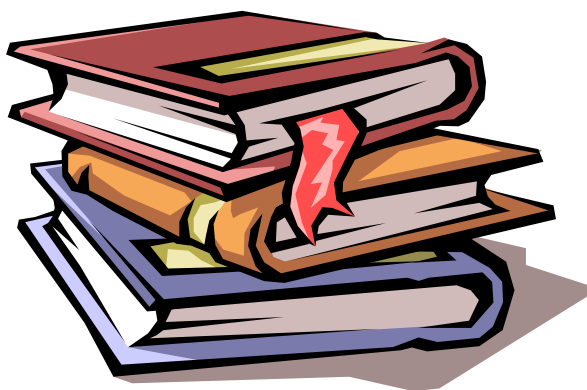
**ТОШКЕНТ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ
ФАРҒОНА ФИЛИАЛИ**

Компьютер инжиниринги факультети

Гуманитар ва ижтимоий фанлар кафедраси

**МАЪНАВИЯТ АСОСЛАРИ.
ДИНШУНОСЛИК
фанидан**

РЕФЕРАТ

Топширди:

612-15 гуруҳ талабаси У.Азимжонов

Қабул қилди:

катта ўқитувчи Ў.Каримов

Фарғона - 2017

**МАВЗУ: МАЪНАВИЙ БАРКАМОЛ ВА
КОМИЛ ИНСОН ТУШУНЧАЛАРИНИНГ
МАЗМУН-МОХИЯТИ.**

Режа:

- 1. Инсон ва шахс тушунчалари.*
- 2. Маънавий баркамол инсон тушунчаси, унинг моҳияти*
- 3. Комил инсон ва унинг шарқона фазилатлари*

Маънавий баркамол, комил инсон тушунчаларини билиб олишдан аввал инсон, шахс, фуқаро тушунчаларининг мазмун-моҳиятини билиб олиш лозим бўлади.

Инсон ниҳоятда мураккаб, кўп қиррали ва кўп ўлчамли мавжудот бўлиб, унинг моҳиятини англаш юзасидан турли қарашлар илгари суриб келинмоқда. Шарқ фалсафаси тарихида ҳам инсон бош мавзулардан бири бўлиб келган.

Масалан, Форобий фалсафасида инсон бутун борлиқ тараққиётининг маҳсули сифатида изоҳланади. Мутафаккир инсонинг барча олижаноб фазилатлари илм туфайли эканлигини, инсон ҳаётининг мазмуни-бахтли бўлиш ва бахтли қилишга интилиш, бунга эса фақат илм ва маърифат орқали эришиш мумкинлигини кўрсатди. Беруний ва Ибн Сино инсоннинг бошқа мавжудотлардан устунлиги ақл ва тафаккур туфайли эканлигини исботлашга ҳаракат қилдилар. Абу Ҳомид Ғаззолий инсоннинг бошқа мавжудотлардан устунлиги ақлда эмас, балки инсон қалбида эканлигини кўрсатди. Улуғ мутасаввуф Абдуҳолиқ Ғиждувоний инсонни “кичик олам” деб ҳисоблаган.

Ҳаёт гўзалдир, - дейдилар шоир ва мутафаккирлар, лекин ҳаёт инсон билан гўзалдир. Инсон гўзаллигини белгиловчи асосий мезон унинг маънавийлиги, яъни ахлоқ ва одоби ҳисобланади. Ўзбек халқининг “Инсон одоби билан гўзал” деган мақолининг моҳиятида чуқур фалсафий маъно ётади.

Конфуций инсонни ўз моҳиятини маънавий-ахлоқий фазилатлари ва камолоти орқали намоён этадиган жонзот сифатида талқин этади. У инсоннинг инсонлиги ўзидаги ҳар қандай табиий эҳтиёж, ҳис ва туйғуни маънавийликка бўйсундира олишидир. Фақат инсондаги маънавий масъуллик уларга нима қилиш керагу, нима қилиш керакмаслигини ўргатади. Шу жиҳатдан қараганда инсондаги маънавийлик инсон ва инсонлар фаолиятига мақсад, йўналиш ва мазмун берадиган омилдир.

Ғарб илмида эса инсонга, асосан биологик мавжудот, табиатдаги эволюцион ўзгаришларнинг маҳсули деб қаралди.

Инсон тушунчасига аниқ таъриф бериш учун уни бошқа биологик мавжудотлардан ажратиб турувчи энг муҳим хусусиятларини аниқлаш зарур. Булар қаторига қуйидагилар киради. Инсон энг аввало бошқа мавжудотлардан ўзининг хотираси, тафаккури, тили борлиги билан ажралиб туради. Бошқа мавжудотлардан инсоннинг туб сифатий фарқини ифодаловчи хусусиятлардан яна бири унинг ўз амалий фаолиятини тартибга сола билишидир. Шунингдек, инсон ўз турмуши учун зарур бўлган моддий ва маънавий бойликларни ишлаб чиқариш, яратиш малакасига эга эканлиги ҳам ана шундай хусусиятлардан бири ҳисобланади. Инсон ҳаётида меҳнат асосий роль ўйнайди. Меҳнат туфайли инсон ўзи яшаётган табиатга таъсир этади, уни ўзгартиради, моддий ва маънавий бойликларни яратади.

Оилавий муносабатлар ва маънавий-ахлоқий меъёрлар инсонни ҳайвондан фарқ қилувчи энг муҳим хусусияти саналади.

Инсон ўз ақли туфайли бутун коинот, табиат тараққиётида буюк яратувчи куч сифатида намоён бўлади, ўз тарихини яратади, уни авайлаб-

асрайди. Инсон фаолияти ва тажрибалари жамиятнинг такомиллашуви ва кишиларнинг ҳар томонлама камол топиши учун манба бўлиб хизмат қилади.

Табиат ва жамиятдаги ўрни, аҳамияти, яратувчанлик моҳияти, олий мавжудот экани, ворисликнинг давомийлигини таъминлаши, барча ижобий ҳамда фойдали ютуқларни сақлаши, тарғиб этиши каби хусусияти, қобилияти туфайли инсон муқаддас ва табарруқ қадрият ҳисобланади.

Бугунги кунда файласуфлар инсон учта буюк қудрат – тана, руҳият ва маънавиятнинг йиғиндиси эканлигини таъкидламоқдалар. Инсоннинг биологик хусусиятларига овқатланиш, ҳимояланиш, зурриёт қолдириш, шароитга мослашиш кабилар кирса, унинг ижтимоий хусусиятларига тил, муомала, билим, онг, маҳсулот ишлаб чиқариш, тақсимлаш, истеъмол қилиш, бошқариш, ўзини-ўзи идора этиш, ахлоқ, нутқ, тафаккур, қадриятлар билан иш кўриш ва бошқалар киради. Психик хусусиятларини руҳий кечинмалар, ҳайратланиш, ғам-ташвиш, изтироб чекиш, завқланиш, кайфият кабилар ташкил этади.

Инсон ўз ҳаёти давомида тана ва руҳ эҳтиёжларини қондиришга интилади. Тана эҳтиёжларини қондириш инсон яшашининг бирламчи, асосий шarti ҳисобланади. Бироқ ҳаётнинг маъноси фақат моддий неъматлардан баҳраманд бўлиш, қорин тўйғазиш, лаззатланиш, бойликка ружу кўйишдангина иборат эмас. Инсон руҳи ҳам ўзига хос озикқа эҳтиёж сезади. Бу эҳтиёж инсонда маърифатпарварлик, одамийлик, адолатлилик, раҳм-шафқат, диёнат, виждон, олий ҳимматлилик, ватанпарварлик каби маънавий фазилатларни шаклланишига олиб келади.

Инсон табиати – ғоят мураккаб Унда ҳайвоний ва илоҳий сифатлар мужассамлашган. Лекин у ҳайвон ҳам, фаришта ҳам эмас. Инсоний руҳ ва маънавият уни бошқа мавжудотлардан юқори даражага кўтаради.

Юксак маънавият инсонни руҳан поклайди, иймон-эътиқодини мустаҳкамлайди. Юксак маънавиятгина инсон эҳтиёжларини оқилона қондиришга, ижтимоий адолатни ўрнатиб, саҳий ва олийҳиммат бўлишга ундайди. Юксак маънавиятда ҳақиқий инсоний моҳият мужассамдир.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, инсон ўзида биологик, ижтимоий ва психик хусусиятларни мужассамлаштирган табатдаги ноёб онгли мавжудот дейишимиз мумкин.

Инсон моҳиятини фалсафий-маънавий жиҳатдан таҳлил қилишда шахс, индивид, фуқаро тушунчаларининг моҳиятини билиб олиш муҳим аҳамиятга эга. Шахс - алоҳида киши, ижтимоий-ахлоқий, маънавий моҳиятни ўзида мужассамлаштирган индивид. Кишилар шахс бўлиб туғилмайди, балки жамиятдагина шахс бўлиб шаклланади ва ривожланади.

Инсон таълим-тарбия, меҳнат, ўзаро мулоқот жараёнида ижтимоий тажриба, билим, турли муносабатлар, ахлоқий-маънавий меъёрлар, сиёсий қарашлар таъсири остида фаолият юритади, уларни ўзлаштиради ва шу жараёнда аста-секин ижтимоийлашиб боради, яъни шахс бўлиб шаклланади. Натижада инсонда ирсий бўлмаган янгича фазилатлар пайдо бўлади. У яратувчан мавжудот сифатида фаолият кўрсата бошлайди.

Ўзини-ўзи назорат қилиш, ўз-ўзини тарбиялаш, юксак маънавийтни ҳис этиш, ғоя учун курашиш, мустаҳкам эътиқодга эга бўлиш, ўз фикр-мулоҳазаларини эркин баён этиш ва ижтимоий-сиёсий фаоллик шахсга хос белгилардир.

*Шахс мустаҳкам иймон-эътиқод, ғоя ва инсоний фазилатларга эга бўлган, Ватан, миллат туйғуси билан яшайдиган, ўзида давр хусусиятларини ифода этадиган инсондир.*¹

Шахс – биофизиологик, ижтимоий, маънавий, ахлоқий ва эстетик фазилат ва хислатларнинг яхлит бир бутунликка айланиши ҳамда муносабатлар тизими билан қамраб олиншидир. Шахс – маданийлашган жонзот; ижтимоий-тарихий тажрибага эга бўлган муайян давр авлодининг вакили; инсонлараро муносабатлар субъекти.

Шахс моҳиятига кўра, маданийлашган, онг, ақл орқали фаолиятини бошқариш имкониятига эга бўлган, ижтимоий-тарихий анъана, турмуш тарзи ва тажрибага асосланган муайян авлоднинг вакили. Шарқда, у юксак ахлоқий-маънавий меъёрлар орқали тушунилган ва олий ҳилқат, бебаҳо қадрият деб ҳисобланган. Инсон шахс сифатида комилликка интилади, ҳаёт мазмунини бойитади, шу асосда кишилик жамиятининг гўзал ва фаровон бўлишига эҳтиёж сезади.

«Шахс» - одамнинг ижтимоий хусусиятларининг яхлит мажмуи бўлиб, ижтимоий тараққиёт ва индивиднинг фаол хатти-ҳаракати ҳамда муомаласи воситасида ижтимоий муносабатлар тизимига қўшилишининг маҳсули ҳисобланади. Шахс тушунчаси ижтимоий муносабатлар ва онгли фаолият субъекти сифатидаги индивидни ҳам ифодалайди.

«Шахс» тушунчасида унинг атроф-муҳитга муносабатни билдирадиган ижтимоий-руҳий сифатларининг ички муайян яхлитлиги ифодаланади. Шахс бўлиш дегани, биринчи навбатда, ўзининг ички қадриятлар дунёсини шакллантиришни, теварак-атрофга, энг аввало, ижтимоий ҳодисаларни англаш, унинг моҳиятини тушуниш орқали қадриятий-танқидий муносабатга эга бўлишни билдиради².

Инсоннинг олижаноб фазилатлари етук шахслар тимсолида ўз аксини топади. Инсонга хос бўлган барча хусусиятлар шахс фаолиятида, унинг жамиятда тутган ўрнида, унинг ўз моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондиришда, муайян ғояларни амалга оширишда яққол кўринади.

Ўзбекистонда бозор муносабатларига ўтиш шароитида фозил ва баркамол инсон шахсини шакллантириш долзарб вазифалардан бири бўлиб қолди. Мамлакатимизда таълим-тарбия соҳасида кенг кўламда амалга оширилаётган ислохотлар ўз олдига ана шундай шахсни тарбиялаб вояга етказиш ва шакллантиришни мақсад қилиб қўйган.

Демократик қадриятлар тизимида шахс эркинлиги алоҳида ўрин тутаяди. Эркинлик – инсоннинг интеллектуал-маънавий камолотга эришувининг зарур шарти. Эркинлик туфайли инсон яратувчилик қобилятини намоён

¹ Фалсафа. Тошкент. “Ўзбекистон”, 2005, 275 бет.

² Н.Толипова. Социология. Маърузалар матни. Тошкент, 2009, 98-бет

этади, шахсий масъулият ва инсоний бурчни тўла ҳис этади. Шахс эркинлиги, аввало ахлоқий, сўз, виждон, матбуот эркинлигида рўёбга чиқади.

“Эркинлик” тушунчаси ҳар қандай шахсга нисбатан эмас, балки ўз хатти-ҳаракати, ҳулқ-атвори ва фаолияти учун жавобгарликни ҳис этадиган, маънавий жиҳатдан баркамол инсонга нисбатан қўлланилгандагина ўз моҳиятини тўла намоён этади. Эркинликка кишилар ўзбошимчалик, нимани хоҳласа шуни қилиш, оғзига келганини сўзлаш деб эмас, балки маънавий-интеллектуал ривожланиш имконияти деб қарашлари лозим.

Инсон, шахс тушунчалари билан бирга фуқаро, фуқаролик тушунчалари ҳам ёнма-ён ишлатиб келинади. Фуқаролик – жамиятнинг демократик ривожланишида инсоният қўлга киритган улкан ютуқлардан бири. У – шахснинг муайян давлат қарамоғида бўлиши, шу давлатга, мамлакат ичида ҳам, унинг ташқарисида ҳам мансуб эканлиги, шу мансубликнинг ҳуқуқий ҳужжатлар ёрдамида тасдиқланганлигини билдиради. Шахс фуқароликка эга бўлгач, давлат унинг ҳамма ҳуқуқ ва эркинликларини эътироф этади, уларни амалга ошишини таъминлаш чораларини кўради. Ўз навбатида фуқаролар давлат қонунлари ва қоидаларига сўзсиз амал қиладилар, ўзлари учун белгиланган мажбуриятларни бажарадилар.

Шундай қилиб, фуқаролик деганда, инсоннинг ҳуқуқий ёки сиёсий-ҳуқуқий томондан ҳимояланиши ва қонуний манфаатларининг муайян давлат ичида ва унинг ташқарисида ҳимояланиши тушунилади.³

Мустақиллик йилларида Президентимиз томонидан “Кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари” ғояси илгари сурилди. Демакки, бизнинг бош мақсадимиз демократик, фуқаролик жамиятини куриш ва барпо этишдир. Фуқаролик жамияти-инсонга уни иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳаёти шакллари эркин танлаши кафолатладиган, қонун устиворлиги ва инсон ҳуқуқлари ҳамда эркинликлари қарор топадиган, кўп партиявийлик, сиёсий институтлар, мафкура ва фикрларнинг хилма-хиллиги таъминладиган ҳамда ўзини-ўзи бошқариш органларининг мавқеи баланд бўлган ижтимоий тузум. Бунда мамлакатнинг ҳар бир фуқароси сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, маънавий ва ҳуқуқий жиҳатдан ўз эҳтиёжларини жамоат бирлашмалари ва фондлари, ўзини-ўзи бошқариш органлари, сиёсий партиялар ва нодавлат, ноижорат ташкилотлар ишида фаол иштирок этиб, улар орқали қондирадилар. Бу жамиятда фуқаролар давлат фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ўрнатадилар, давлатнинг кўпгина ваколатлари жамоат ташкилотлари зиммасига юкланади.

Бугунги кунда маънавий ва жисмоний баркамол авлодни тарбиялаб вояга етказиш биз учун умуммиллий, умумдавлат миқёсидаги кечиктириб бўлмайдиган вазифа саналади. Бу эзгу мақсад йўлида амалга оширилаётган ишларимизни изчил ва қатъиятлилик билан давом эттириш бугунги сиёсатимизнинг диққат марказида турибди. Ҳақиқатан ҳам Мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ бу маслага катта ва узлуксиз эътибор бериб келинмоқда.

³ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 10-жилд, Тошкент, “ЎзМЭ”, 2005, 344- бет;

Эркесвар халқимиз мустақиллик туфайли ўз ери, динига эга бўлди; миллий ғурури, иззат обрўси тикланиб, эндиликда қадриятларимиз, маънавий меросимиздан баҳраманд бўлмоқдамиз. Мустақиллик ва маънавият бири-бирига ғоят боғлиқ тушунчалардир. Маънавияти юксак халқни кул қилиш, абадий истибоддод зулми остида сақлаш мумкин эмас. Бундай маънавиятнинг камол топиши, қалбларга сингиши учун мустақилликни мустаҳкамлаш ҳам лозим бўлади. Қудратли келажаги буюк давлат, буюк ижтимоий-иқтисодий ислохотлар юксак маънавият замирида вужудга келади. Ҳар бир алоҳида шахснинг ва бутун миллатнинг маънавий камолоти орқали демократик ҳуқуқий давлат барпо этилади. Давлатимиз раҳбари шунинг учун ҳам маънавият ва маърифатга доимо катта эътибор бериб келмоқда. Шу оқилона сиёсат туфайли халқимиз ўзлигини таниб, ўз шажарасини идрок этмоқда, тарих олдидаги вазифасини англаб олмоқда.

Ҳаммамизга маълумки, киши организмидаги ҳар қандай касалликни олдини олиш учун, аввало, киши организмида унга қарши иммунитет ҳосил қилинади. Бизлар ҳам фарзандларимизни Она Ватанга мухаббат, бой тарихимизга, ота-боболаримизнинг муқаддас динига садоқат руҳида тарбиялаш учун, аввало уларнинг қалби ва онгида мафкуравий иммунитетни кучайтиришимиз зарур. Токи ёшларимиз миллий ўзлигини, шу билан бирга, дунёни чуқур англайдиган, замон билан баробар қадам ташлайдиган инсонлар бўлиб етишсин. Ана шунда жоҳил ақидапарастларнинг “даъвати” ҳам, ахлоқ-одоб тушунчаларини рад этадиган, биз учун мутлақо бегона ғоялар таҳдид қилиб уларга ўз таъсирини ўтказа олмайди.

Агарки мамлакатимизнинг ҳар бир фуқароси, хусусан ўсиб келаётган ёш авлод ўз мустақил фикрига замонлар синовидан ўтган ҳаётий-миллий қадриятларга, соғлом негизда шаклланган дунёқараш ва мустаҳкам иродага эга бўлмаса, ҳар турли маънавий таҳдидларга, уларнинг гоҳ ошкора, гоҳ пинҳона кўринишдаги таъсирига бардош бериш анчайин қийин кечади.

Мустақиллигимизнинг ўтган йиллари давомида биз халқимизнинг дунёда ҳеч кимдан кам бўлмаслиги, фарзандларимизни биздан кўра кучли, билимли, доно ва бахтли бўлиб яшаши учун бор куч ва имкониятларимизни сафарбар этаётган эканмиз, бу борада маънавий тарбия, ҳеч шубҳасиз муҳим аҳамият касб этади. Маънавий тарбия масаласида хушёрлик ва сезгирлигимизни, қатъият ва масъулиятимизни йўқотсак, бу ўта муҳим ишни ўз ҳолига, ўзибўларчиликка ташлаб қўядиган бўлсак, муқаддас қадриятларимизга йўғрилган ва улардан озикланган маънавиятимиздан, тарихий хотирамиздан айрилиб, охир оқибат ўзимиз интилган умумбашарий тараққиёт йўлидан чиқиб қолишимиз мумкин.

Ёшларимизнинг маънавий тарбиясида бепарволик ва лоқайдлик ҳукм сурса, энг долзарб масалалар ўзибўларчиликка ташлаб қўйилса, ўша ерда маънавият энг ожиз ва заиф нуқтага айланади. Ёки аксинча қаерда хушёрлик ва жонкуярлик, юксак ақл-идрок ва тафаккур ҳукмрон бўлса, ўша ерда маънавият қудратли кучга айланади.

Мамлакатимиз раҳбарияти маънавиятни қудратли ва енгилмас куч эканлигини тўғри англаб, ёшларимизнинг иймон-эътиқодини мустаҳкамлаш,

иродасини бақувват қилиш, уларни мустақил фикрига эга бўлган баркамол инсонлар этиб тарбиялаш ишига алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда. Зотан, мустақил мамлакатимизнинг келажаги учун маънавияти юксак, баркамол инсонлар зарур. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти Ислом Каримов “Юксак маънавият – келажак пойдевори”, “Юксак маънавият – енгилмас куч” каби шиорларни яна баландроқ кўтардики, юксак маънавият мустақилликни асраб-авайлаш, мустаҳкамлаш, ривожлантириш ва такомиллаштириш учун муҳим ва зарурий тамойиллардан бири бўлиб қолди.

Маънавиятли ва эътиқодли кишилар ўз маслағи, Ватани учун жонини фидо қилишга ҳар доим, ҳар дақиқада тайёр бўладилар.

Ўзбекистон бозор муносабатларига тўла ўтаётган даврда маънавий-ахлоқий кадриятларининг аҳамияти тобора ўсиб бораётганлиги маънавий баркамол авлодни тарбиялашни энг долзарб масала сифатида кун тартибига кўймоқда. Олдимизда турган эзгу мақсадларимиз – мамлакатимизнинг буюк келажаги ҳам, эртанги кунимиз, эркин ва фаровон ҳаётимиз ҳам, Ўзбекистон XXI асрда жаҳон ҳамжамиятидан қандай ўрин эгаллаши ҳам – буларнинг барча барчаси, авваламбор янги авлод, униб-ўсиб келаётган фарзандларимиз қандай инсонлар бўлиб вояга етишига боғлиқдир.

Ватанимиз эртанги кунини, ўз зурёдлари бахту истиқболини истайдиган ҳар бир одам – у ким бўлиши, қандай лавозим эгаси бўлишидан қатъий назар, фарзандларимизнинг маънавий, ғоявий тарбия масаласидан четда турмаслиги керак. Бугун бу ўта муҳим масалага бепарво қарашга, лоқайд бўлишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ.

Эндиликда маънавий ва маърифий тарбия мустақил давлатимиз сиёсати даражасига кўтарилди. Негаки, тараққиёт тақдирини маънавий жиҳатдан етук одамлар ҳал қилади. Юртдошларимизнинг техникавий билими, мураккаб технолгияни эгаллаш қобилияти маънавий баркамоллик, мустақил тафаккур билан бирга бориши керак. Ақлий заковат ва руҳий-маънавий салоҳият маърифатли инсоннинг икки қаноти бўлади. Бутун маънавий ва маърифий тарбия ишимизни шу қоидага асосланиб қурмоғимиз, замон, мустақил тараққиётимиз, бозор муносабатлари даври талабидир.

Маънавий баркамол инсон тушунчаси кенг қамровли серкирра тушунча. Маънавий баркамол инсон – комил инсон тушунчаси билан ҳамоҳангдир. Айни вақтда маънавий баркамол инсон тушунчаси соғлом авлод тушунчаси билан ҳам боғланиб кетади. Илмий адабиётларда бу тушунчалар алоҳида-алоҳида ишлатилса-да, моҳиятан уларнинг ҳаммаси инсон ахлоқи ва одобини, уларда шаклланган барча ижобий хислатларни, уларнинг инсонларга, жамиятга ва Ватанга бўлган муносабатларидан тортиб, токи оилагача, ота-онага ва бошқаларга муносабатларининг барча қирраларини қамраб олади. Мустақилликка эришиб, маънавият ва маърифат масалаларига биринчи даражали аҳамият беришимиз, мустақилликни мустаҳкамлаш вазибалари, тарбия соҳасида соғлом авлод, маънавий баркамол инсон, комил инсон каби тушунчаларга изоҳ беришни, уларнинг моҳиятини очиб беришни тақозо этмоқда. Юқорида айтганимиздек, улар моҳияти бирдай тушунчалар. Инсонни

тўғрилиққа, ҳалоллиққа, покликка, ватанпарварлик ва инсонпарварликка, эзгуликка ва кўйингки, юксак ахлоқлиққа йўллаш бу тушунчаларнинг моҳияти ва мазмунини ташкил этади. Ҳозирги кунда бу масалаларга биринчи даражали аҳамият беришимизнинг боиси – иймони, эътиқоди ва ахлоқий фазилатлари – кўйингчи, маънавияти кучли, миллий масъулият туйғуси қалбида чуқур илдиз отган, маънавий баркамол фуқароларга эга бўлган мамлакатгина мустақил ва барқарор ривожлана олади. Буюк келажак маънавий баркамол инсонларга таянгандагина яратилади, қад кўтаради. Бошқача айтганда, маънавий баркамол, комил инсонларгина буюк келажакни ярата оладилар. Шунинг учун маънавий баркамол инсонни, соҳлом авлодни тарбиялаш муҳим ва долзарб масала.

Шарқона одоб-ахлоқ ва умумбашарий ғояларни онгига сингдириб олган киши юксак маънавиятли, яъни маънавий баркамол, комил инсон ҳисобланади. Маънавий баркамоллик инсоннинг дунёқараши, эътиқоди, руҳияти, хулқ-атвор нормалари, ахлоқ-одоби билан бевосита алоқадорлиги билан ажралиб туради. Маънавий баркамол кишилар халқ тақдири ва фаровонлиги, ватан тақдири ва унинг равнақини ўйлайдилар. Улар мутелиқда, қарамлиқда яшашни истамайдилар.

Соғлом деганда, биз фақатгина жисман бақувват фарзандларимизни эмас, балки маънавий бой авлодни, ақлий ривожланган, ахлоқий пок, маърифатли фарзандларни, авлодни тушунмоғимиз керак. Бундай кишилар ўзларида халқимизнинг энг ардоқли фазилатлари – иймон ва инсоф, меҳр-оқибат, меҳр - шафқат ва раҳмдиллик, уят ва андиша, ор-номус, ўзаро ҳурмат, юксак ватанпарварлик, инсонпарварлик, элига ва халқига садоқат каби қадриятларни ва ғояларни мужассамлаштирган бўлишлари лозим.

Маънавий баркамол инсон шон-шухрат, мансаб, моддий бойлик кетидан қувмайди, моддий қийинчиликларга дуч келганида қадди букилмайди, баъзан уюштирилган тухмату фитналар унинг руҳини тушира олмайди. Демак, ҳар қандай шум тақдир ва қисмат покиза, мард, маънавий баркамол инсон маънавиятини буза олмайди, балки мустаҳкамлайди, чиниқтиради. Юксак даражадаги маънавиятга эга инсон – фидойилиқ, жасорат, мардлик, ўз халқини севиш, Ватанни қадрлаш, аждодларидан фахрланиш каби олижаноб фазилатлари билан ажралиб туради. Инсоннинг инсонлиги, биринчи навбатда унинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан баркамоллиги, поклиги билан белгиланади. Маънавий-ахлоқий баркамолликнинг асосий қирраларига юқорида айтилганлардан келиб чиқиб унга қуйидагиларни киритиш мумкин: ота-онаси, фарзандлари, қариндошлари, хуллас бутун оила аъзолари, кўни-кўшнилари, маҳалла кўйи, қишлоқдошлари ва бутун мамлакат халқ фаровонлиги ҳақида қайғуриш, теварак-атрофдаги инсонлар унга керак бўлганлиги сингари, ўзи ҳам уларга керакли бўлишга интилиши, одоб-ахлоқи, феъл-атворини ёқимли қилишини инсоний бурч деб ҳисоблаш, ота-боболардан, аждодлардан ёдгор бўлиб қолган маданий-маънавий меросни қадрлаш, миллий қадриятларни эъзозлаш ва уларга содиқ бўлиб қолиш, ватанпарварлик, инсонпарварлик, халқпарварлик туйғуларининг барқарор бўлиши; ўзаро муомала-муносабатда ўрнатилган бўлишга мойиллик, биронинг

оғирини енгил қилишни одат қилиш, умумхалқ маъқуллаган ва ҳукумат томонидан қабул қилинган Конституцияга ҳурмат ва унга садоқат намуналарини амалда кўрсатиш; Ватанни ҳимоя қилиш, бошқача айтганда, ҳарбий-втаанпарварлик туйғулари билан яшаш; диёнат, адолат, меҳр-шафқат, эзгуликни ҳимоя қилиш; ваъдага вафоли бўлиш ва бошқалар киради.

Маънавий-маърифий баркамолликнинг қирралари ва мезонлари қаторига мустақиллик тафаккури ва миллий ифтихор ҳам киради. Мустақиллик тафаккурини ҳар бир кишида шакллантириш ниҳоятда зарур. Токи, мустақиллик тафаккури ва миллий ифтихор, ғурур бўлмас экан, фидокорлик, ватанпарварлик, миллатпарварлик каби хислатлар жўш урмайди.

Мустақиллик тафаккури кенг қамровли бўлиб, у куйидагиларни ўз ичига олади:

-Ватан истиқлоли ва истиқболи ҳақида қайғуриш;

-халқи, юрти кадр-қиммати, ор-номусини англаш ва буни ҳимоя қилиш;

-бутун меҳнати, истеъдоди, имкониятини халқ бахти учун бахшида этиш ва бошқалар.

Мустақиллик – бу бизга аجدодларимиз қолдирган бой ва муқаддас маънавиятдир. Шу маънавиятни ҳар биримиз авайлаб-асрашимиз ва мустаҳкамлашимиз давлат аҳамиятига эга бўлган муҳим вазифа ва бурчдир. Шу вазифани амалга ошириш ва ҳал қилишда ёшлар ва бутун халқ онгига мустақиллик руҳини сингдириш катта аҳамият касб этади.

Маънавий-маърифий баркамолликнинг қирраларидан яна бири миллий ифтихордир. Миллий ғурур бу миллий ифтихордир. Миллий ғурур ўз халқининг неча минг йиллар давомида яратиб келган барча моддий ва маънавий бойликлари, тарихий мероси, урф-одатлари, анъаналари, одоб-ахлоқи, турмуш тарзи, юксак маънавияти, барча тарихий ютуқлари ва сабоқларига чексиз ҳурмат ва эъзоз билан муносабатда бўлиш, авайлаб-асраш ва улардан фахрланишдир.

Ўз халқининг тарихини, миллий қадриятларини, тилини, истиқбол манфаатларини билмаган, кадрламаган, миллий мансублигини унутган, ўз миллатининг истиқболи учун қайғурмайдиган, курашмайдиган кишиларда миллий ғурур ҳам, миллат билан фахрланиш ҳам, миллатпарварлик ҳам бўлмайди. Бундай кишиларни маънавий баркамол инсон дея олмаймиз.

Шундай қилиб, юқорида маънавий баркамол инсон, унинг моҳияти ва асосий қирраларининг баъзи жиҳатлари устидагина фикр юритдик. Унинг қолган баъзи қирраларини навбатдаги мавзуларда ёритиб борилади.

Комил инсон тушунчаси маънавий баркамол инсон тушунчаси билан ҳамоҳангдир. Маънавий баркамолликка эришмай комил инсон даражасига етиш мумкин эмас. Демак, маънавий баркамолликка интилиш – бу комил инсон даражасига эришиш учун интилишдир. Комилликка инсон бутун умри давомида эришиб боради. Учта тушунча: соғлом авлод, маънавий баркамол, комил инсон – даражама-даража чуқур маъно касб этади. Шундан келиб чиқадиган бўлсак, комил инсон бўлишнинг аниқ чеки ва чегараси йўқ. Шу билан бирга маънавий-ахлоқий комиллик даражасини ҳар ким ўзича белгилай олмайди. Кимки “Мен маънавий-ахлоқий комиллик чўққисига

етдим деса, ўзига ўзи юксак баҳо берса, у ҳали комил инсон эмас. Инсон ҳеч қачон ўзининг маънавий камолот даражасига баҳо бера олмайди. Комиллик ҳар бир шахснинг бошқалар билан бўлган муносабатда кўзга ташланади. Комил инсонни ота-она, жамоатчилик, улар билан муносабат шакллантиради. Комилликнинг йўли одамлардан фақат яхши фазилатларни ўрганиш, ибрат олиш, доимо яхшиликка, эзгуликка интилишдир.

Бизнинг кўҳна тарихимизда юзага келган, халқ, мамалакат тарихида катта маънавий-ахлоқий тарбия ролини ўйнаган тасаввуф комил инсон назарияси, уни тарбиялаш, вояга етказиш ҳақидаги таълимот ва амалиёт саналади. Мазкур масалани тасаввуф таълимотидан келиб чиққан ҳолда баён этишни мақсадга мувофиқ деб топдик.

Комил инсон биз учун идеалдир. У барча дунёвий ва илоҳий билимларни эгаллаган, руҳи мутлақ руҳга туташ, файзу каромати сероб, қалби эзгу туйғуларга лиммо-лим тўла покиза зот. Комил инсон одамзод орзу қилган жамики эзгу хислат ва фазилатларни ўзида мужассам этган инсондир.

Комил инсонлар жамиятнинг тирик виждонларидир. Кишилар уларга қараб хушёр тортадилар, дунё беҳудалигидан ўзига келиб, ўз қалблари, қилаётган ишларига разм соладилар, тавба-тазарру қиладилар. Комил инсонларнинг афъолу аъмоли инсонлар дилига қувват, кўзига нур бағишлаган.

Комил инсон ҳақида тасаввуф адабиётида кўп асарлар битилган. Ана шундай асарлардан бири Азизиддин Насафийнинг “Инсони комил” номли рисоласи бўлиб, унда комил инсонга шундай таъриф берилган: “Билгилки, комил инсон деб шариат ва тариқат ва ҳақиқатда етук бўлган одамга айтадилар ва агар бу иборани тушунмасанг, бошқа ибора билан айтайин: билгилки, комил инсон шундай инсондирким, унда қуйидаги тўрт нарса камолга етган бўлсин: яхши сўз, яхши феъл, яхши ахлоқ ва маориф”. Бу сифатлар билан зийнатланган одам ёлғон, риё ва бадкирдорликдан чекинади, ҳамма вақт эзгу ният билан яшаб, эзгу ишларга тайёр туради.

Яхши ахлоқий сифатларни эгаллаб борган одам комил инсон мартабасига кўтарила олади. Комил инсон – инсонларнинг энг мукаммали, энг оқили, доноси. Комил инсонлар одамлар жамияти ичидан етишиб чиқадиган мўътабар зотдир. Инсонлар комилликка ахлоқий-маънавий покланиш жараёнида эришадилар.

Комилликнинг белгиси халқ йўлидан бориб, халққа фойда келтиришдир. Киши ўз сўзи, амалий ишлари, нияти билан одамларга қанчалик фойда келтирса, ёмонларни тўғри йўлга солса, ҳақ йўлида фидо бўлса, у шунча комил бўлади.

Комил, баркамол инсонни тарбиялаш, вояга етказиш ҳақида мусулмон шарқи ахлоқи тарихида инсон ҳаёти учун дастуруламал, қўлланма вазифасини ўтаган кўп пандномалар, халқ китоблари яратилган. Комил инсон фазилатларини ўзида ифода этган асарлар сирасига қуйидагиларни киритишимиз мумкин: Кайковуснинг “Қобуснома”, Саъдийнинг “Тулистон”, “Бўстон”, Амир Темурнинг “Темур тузуклари”, Абдурахмон Жомийнинг “Баҳористон”, Алишер Навоийнинг “Махбубул-қулуб”, Ҳусайн Воиз

Кошифийнинг “Ахлоқи муҳсиний” ва бошқалар. Бу асарларнинг кўпчилигида одил шоҳ ва адолат, ҳалоллик ва софлик, поклик, тўғрилиқ, инсонпарварлик, маърифатли бўлиш каби инсоннинг шарқона фазилатлари берилган.

Алишер Навоийнинг “Насойимул муҳаббат” асарида комил инсонга хос хусусиятлар, унинг шарқона фазилатлари санаб ўтилган. Булар қаторига улуғ мутафаккир қўйидагиларни киритади: тавба, ҳалол лукма билан қаноатланиш, ўз касбидан топиб кун ўтказиш, шариатга риоя этиш, барчадан ўзини кам деб билиш, ҳатто фарзандлари, хизматкорларига қўполлик қилмаслик, чучук тилли бўлиш – яхши, мулойим тилли бўлиш, раҳмдил, саҳий, мард, ҳалим, хушҳулқ, сабрли, садоқатли, вафоли бўлиш, рози-ризолик билан кун ўтказиш, риёзат чекишдан қўрқмаслик ва бошқалар.

Шу тариқа ўтмишда комил инсоннинг ўзига хос ахлоқ кодекси ишлаб чиқилган бўлиб, бу сифатларга эга бўлиш ҳар бир одамнинг орзу-армони деб қаралган. Комил инсон ҳақидаги ғоялар катта ижтимоий-ахлоқий, маънавий аҳамиятга эга. У инсонни шарафли, эзгулик ва буюк хайр руҳида тарбиялаш, меҳру муҳаббат, вафо ва садоқатни кучайтиришга хизмат қилиб келди. Ҳар замон ва лаҳзада инсонларга уларнинг инсонлигини эслатиб, ёвуз, қабих ишлар, ножўя ҳатти-ҳаракат ва қилиқлардан сақланишга кўмаклашди, уларда иймон ва виждон биносининг пайдо бўлиши ва мустаҳкамланишини таъминлаб келди.

Юқоридагиларни ҳозирги мустақил ҳаётимиз, турмуш тарзимиз, кишиларнинг, айниқса, ёшларнинг интилишлари билан боғлаб комил инсон чизгиларига қўйидаги хислат ва фазилатлар киришини умумий тарзда баён этишимиз мумкин:

Комил инсоннинг умумий хислатлари: ёқимлилик, кўркамлик, жозибадорлик, салобатлилик, ҳурматга сазоворлик, шоироналик, улуғсифатлик, ўзига хослик, етуклик, жиддийлик, маданиятлилик, тарбияланганлик ва бошқалар.

Комил инсоннинг ахлоқий фазилатлари: инсонпарварлик, дўстлик, ғамхўрлик, жонкуярлик, самимийлик, одамийлик, болажонлик, иймонлилик, фидокорлик, хушмуомалали, боадабли, илтифотли бўлишлик, кечиримлилик, меҳмондўстлик, ҳалоллик, тўғрилиқ, диёнатлилик, ҳаромдан ҳазар этиш, меҳнатсеварлик, ватанпарварлик ва ҳоказолар.

Ишбилармонлик хислатлари: ишчанлик, тиришқоқлик, серҳаракатлилик, масъулиятлилик, инсофлилик, ҳалоллик, малакалилик, эпчиллик, удабуронлик, саранжом-сарипталик, тадбиркорлик, аниқлик, тежамкорлик, баркамоллик, таъмасизлик, таваккалчилик ва бошқалар.

Зукколик, идроклилик фазилатлари: зеҳнли, бамаъни, хотиржамлик, соғлом фикрли, донишмандлик, сезгирлик, заковатлилик, топқирлик, нотиклик, танқидийлик, далиллик, омилкорлик, саводхонлик, қизиқувчанлик, ишқибозлик кабилар.

Собитлик хислатлари: фаоллик, қатъиятлилик, тезкорлик, жўшқинлик, саботлилик, бир сўзда туришлик, барқарорлик, ботирлик, довюраклик, интизомлилик, жиддийлик, нафсни тийишлик, ўзини йўқотмаслик,

совуққонлик, ўзига талабчанлик, камсуқумлик, ўзини ўзи идора эта билиш ва бошқалар.

Эҳтирослилик хислатлари: кўтаринкилик, тантанаворлик, кулиб турувчанлик, ҳазинлик, келажакка ишонч, эзгулик, кек сақламаслик, олижаноблик, оташинлик, нозик табиатлилик, ҳаёлилик, ҳижолатпазлик, ифбатлилик ва ҳоказолар.

Айни шу хислат ва фазилатларни ёшларимиз онгига сингдира борилиши уларни баркамол, соғлом ва комил инсон қилиб вояга етказишда таълим-тарбия тизими ва ота-она тарбиясининг тўғри қўйилиши муҳим рол ўйнайди.

Ватан, миллатнинг келажак пойдевори билим даргоҳларида яратилади, бошқача айтганда, халқимизнинг эртанги куни бўлмиш фарзандларимизнинг бугун қандай таълим ва тарбия олишига боғлиқ, чунки инсон қалбига йўл аввало таълим-тарбиядан бошланади. Бунинг учун ҳар қайси ота-она, устоз ва мураббий ҳар бир бола тимсолида аввало буюк келажакни яратувчи шахсни кўриши зарур. Ана шундай оддий талабдан келиб чиққан ҳолда, фарзандларимизни мустақил ва кенг фикрлаш қобилиятига эга бўлган, онгли яшайдиган, ўзида инсон деган улуғ номга хос фазилатларни мужассамлаштирган комил инсонлар этиб вояга етказиш таълим-тарбия ишимизнинг, ҳар бир ота ва онанинг асосий мақсади ва вазифаси бўлиши лозим. Бу ишга ҳар бир ота-она, устоз ва мураббий ниҳоятда катта жавобгарлик ҳисси билан ёндашиши талаб этилади. Нега деганда, фарзандларимиз халқ маънавиятининг муносиб эгаларидир.

Мустақиллик руҳида янгича фикрлайдиган фозил, комил инсон, энг аввало, фуқаролик бурчини аъло даражада ҳис этадиган шахс бўлиши даркор. Содда қилиб айтганда, ҳар қайси комил инсон, ҳар биримиз: “Шу давлат, шу жамият менга нима берди?” деб эмас, балки “Мен ўзим Ватанимга, элу юртимга нима бердим?” деб ўйлашимиз ва ҳар дам шу ақида билан яшашимиз керак.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т., 2001.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., “Маънавият”, 2008.
3. Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. Т., 1994.
4. Каримов И.А. Маънавий юксалиш йўлида. Т., 1998.
5. Ортиқов Н. Маънавият: миллий ва умуминсоний қадриятлар. Т., 1997.
6. Зиёмуҳаммадов Б. Маърифат асослари. Т., 1998.
7. Мустақиллик: изоҳли илмий-оммабоп луғат. Т., 1998
8. Туленов Ж. Қадриятлар фалсафаси. Т., 1998.